

Yorgan ve Yorgan Yüzleri*

Özlem SALMAN
Öğrenci

Mimar Sinan Üni. Güzel Sanatlar Fak. İSTANBUL

1. GİRİŞ

Diğer hayvanların yanında kendi çıplaklığını farke- den insan, çevresindeki canlıların tüy, kürk ya da ka- buk, pul gibi örtülere sarılı olduklarının farkına vardı. Gerek soğukta hissettiği üşüme duygusundan dolayı gerekse sıcak ve güneşin etkisinden korunmak için çe- şitli yollar aradı ve örtünmeyi keşfetti. İnsandaki örtün- me önceleri yapraklarla başladı. Daha sonra avladıkları hayvanların etini yediler, derilerini de örtünerek de- ğerlendirdiler. İnsanın örtünme kaygısı temel olarak yalnızca giysilere indirgenemez. Vücutlarını örttükleri gibi çıplak mimari mekanları da süslediler.

Hayvan derilerini ve bitkileri insanların ilk yorganla- rı olarak tanımlayabiliriz. Günümüzde kalan arkeoloji yapıtlarına göre Hitit, Mısır, Mezopotamya, Asur, İran, Yunan ve Anadolu uygarlıklarında ve çeşitli sa- natların kaynağı olan Orta Asya'da bu görüşü destekle- yen birçok örnekler bulunmuştur.

2. TARİHSEL GELİŞİM

Göçebe ve savaşçı bir yapıya sahip olan Türkler'de ilk yorgan örnekleri hayvan derisi ile aplike tekniğinde yapılan örtüler ve yünün sıkıştırılması ile oluşturulan keçe türünde görüldü. Gelişen aplike yöntemi zamanla desen ve motiflerin oluşumunu da beraberinde getirdi. Doğadaki çeşitli bitkilerden elde edilen boyalar ile bu deri ve yünler boyandı, aplikelere renk girdi. Artık yor- ganlar daha zengin görünümlü, daha çekici hale gelmiş- ti.

Uygurlar, Türklerin yerleşik düzene geçmiş ilk bü- yük topluluğudur. Bu düzen değişikliği onların sanat anlayışlarının da değişmesine yol açmış. Yerleşik düze- nin tarımı geliştirmesiyle de pamuk yetiştirilmiş ve do- kuma sanatına pamuk girmiş böylece yorgan olarak kullanılan örtülerde pamuklu dokumalar kullanılma- ya başlanmıştır.

1071 Malazgirt savaşıyla birlikte Anadolu'ya yerle- şen Türkler, buranın kültürüyle kendi kültürlerini bir- leştirmişlerdir. İslam dininin kabulüyle birlikte sanat anlayışına yeni bir boyut gelmiş, süslemelerinde insan figürünü de kullanan Türkler'de motiflerin değişip so- yutlandığı izlenmiştir. İslam dininde resmin yasak ol- duğuna olan yaygın inanç, soyutlamaların tamamen ta-

nınmaz hale gelene kadar biçim değiştirmesine yol aç- mıştır. Buna rağmen islamiyeti kabul eden Selçuklula- rın tüm süslemelerinde olduğu gibi yorgan yüzlerinde de hayvan ve insan motiflerini kullandıkları düşünüle- bilir. Osmanlılarda ise diğer sanat dallarında olduğu gi- bi işleme sanatında yer alan yorgan yüzlerinde de başa- rılı uygulamalar ve çeşitlilik gözlenmiştir. Hatta bun- larla ilgili belgeler tutulmuş, bu yolla günümüze bir- çok bilgi ulaşmıştır. Yorgan yüzleri ve çeşitleri hakkın- daki bilgilere yazma eserlerde rastlıyoruz. Narh defter- lerinde adı geçen yorgan yüzü çeşitleri arasında, Şip yorgan, Atlas yorgan, Canfes yorgan, Beledi yorgan, Benaluka işi yorgan, Yazma yorgan ve Kadife yorganla- ra rastlıyoruz.

3. KULLANILAN TEKNİKLER

Kumaş yüzlerini süsleme tekniklerinden, işleme ve aplike gibi farklı bir teknik de yazmacılıktır. Kalem işi ve kalıp kalem tekniği ile yapılmış Kandilli ve Üsküdar yazmaları yorgan yüzleri arasında ün yapmışlardır. Kompozisyonlarda desenler genellikle yorgan çevresin- de kenar brodürü ve ortada bir göbek oluşturacak şekil- de yerleştirilmiştir.

Kadife yorganlara 15.yüzyıldan sonra sıkça rastlan- maktadır. Bursa ve Bilecik'de tüm çeşitleriyle büyük incelikte dokunmuş kadifeler kabartma desenli veya düzdür. Özenle işlenmiş desenlerde altın sırma ya da gümüş sim iplikler kullanılmıştır.

Desenli dokuma kumaşlardan başka düz dokunup üzerine çeşitli desenlerin kumaş yüzeyine silkme yont- mi ile geçirildiği ve iğne ile desenlerin dikilip, kabartıl- dığı yorganlar da vardır. 16.yüzyılda tavuş kuşu, çiçek yaprakları, bulut, rumi, hatayi, penç ve çeşitli çiçekle- rin işlendiği motifler bilhassa lale ve karanfil desenleri kullanılmıştır. 17.yüzyıldan sonra küçük serpm desenli ve yollu, çizgili yorganlar görülmektedir. Kırmızı renk zeminde hakim durumda kullanılmış, sim ve sırmalar- da altın oranı azalmıştı. Klaptan ipliklerle işlenen zer- düz ve dival nakışları "sade" denilen düz kadife kumaş- lara uygulanırdı. Anavata adı verilen ve dival tekniği- nin bir varyasyonu olan pamuk veya renkli iplik kulla- nılarak yapılan işleme tekniği de yorgan yüzlerinde sık- ça kullanılmıştır. Atlas dokuma, ipeğin kendine has pa- rıltısını en iyi şekilde yansıtır. Bu yüzden Osmanlı Sa- rayı'nda bu kumaştan yorgan yüzü olarak yararlanılmış, parlaklığı ve malzemenin sağlam oluşu kullanım oranını

önemli ölçüde artırmıştır. Atlas yorgan yüzleri de altın ve gümüş tel ile işlenerek zenginleştirildiği görülmüş- tü. 17.yüzyıldan itibaren canfes yorgan yüzlerinde de artış gözlenir. Bezayağı örgüde çeşitli renklerde ve düz olarak dokunan Canfes'in parlaklığı ve kendine özgü sertliği uzun zaman devam ederdi. Atkı ve çözgüsü farklı renkte olan canfeslere yanar-döner denir vebu tür dokumaların atkı sıklığı çözgüye oranla daha fazlay- dı.

Yorgan yüzü olarak kullanılan dokumalar arasında Beledi denen, ipek ve pamuk karışımı kumaşlar var- dır. Bunlar 15.yüzyıldan itibaren önce tire daha sonra Urla, İzmir, Manisa, Konya, Bursa ve İstanbul'daki atölyelerde özel tezgahlarda dokunmuştur. Kullanılan desenler genellikle geometriktir. Motifler dokumadaki iki yüzün yer değiştirmesiyle oluşur. Kumaşın her iki yüzünde kullanılabilir. Bu yüzden bayraklar bu teknik ile dokunmuştur. Beledi dokumalarına üzerlerindeki desenlere göre bademli, kutulu, çubuklu, yıldızlı, ayna- lı gibi adlar verilmişti.

Benaluka işi yorgan yüzleri küçük ve renkli kumaş parçalarının çiçek ya da geometrik biçimlerde kesile- rek yanyana dikilmesiyle meydana gelmiştir. Bu tekni- ğin çıkış yeri Bosna'nın bir ilçesidir. En ilkel yorgan yüzlerinin bu teknik ile yapıldığını daha önce belirtmiş- tik. Önceleri desen ve kompozisyona önem verilmeden yapılan bu tip yorgan yüzü örnekleri, zamanla geli- şmiş, parçalı bohça denilen teknik ile kolay uygulanabi- lir hale gelmiştir.

Yorgan yüzü çeşitleri arasında "şip yorgan" diye ad- landırılan ve altın sırma ile işlenerek yapılmış yorgan yüzlerine de rastlanır. Bu tip yorgan yüzü ilk kez Şam'da dokunmuştur. Bu nedenle "Şam işi yorgan yü- zü" diye de adlandırılır. Bu yorgan yüzü Osmanlıların parlak devirlerinde sarayda ve saraya bağlı çevrelerde kullanılırdı.

4. SONUÇ

İşleme sanatı, Osmanlılar'da tüm sanat dallarında

olduğu gibi yorgan yüzlerinde de kullanılmıştır. Os- manlı Devleti'nin zenginliği diğer sanat dallarında ol- duğu gibi yorgan yüz işlemlerinde de altın ve gümüş gibi kıymetli maden kullanımına yol açmış ve bu da za- manın estetik değerlerini ön plana çıkarmıştır. Bunun yanında tırtıl, inci, pul ve değerli taşlarla işlenmiş yor- gan yüzleri de sıkça görülmüş ve desenler incelerek malzeme çeşidinin ve kalitesinin arttığı gözlenmiştir. Ayrıca ipliklerde kullanılan renk sayısı artış göstermiş- tir. Sarayın denetiminde en güzel örnekleri verilen yor- gan yüzleri "Terziler Karhanesi" denilen dükkanlarda yapılır. Bu dükkanlarda çalışanlar "Karhan-i Hassa" ve "Ehl-i Hiref-i Hassa" gibi okul konumundaki kurum- larda yetişen sanatkarlardır. Bunlar, altın işlemeciler, simkeşanlar ve ipekçiler diye yaptıkları işlere göre ay- rılmışlar. Saray nakkaşlarının çizdikleri örneklerle gö- re de diğer siparişler ile olduğu gibi yorgan yüzü işleme- lerini de yapmışlardır. Osmanlı Devletinin parlak de- virlerinde kadife ve ipek yorganlar, Şip, Atlas, Saten, Beledi ve Canfes yorganlar gibi çeşitlere rastlanırdı.

Geleneksel yaşantıda halı, kilim gibi günlük kulla- nım alanı olan eşyalar içinde büyük bir özenle hazırla- nan ve estetik değer taşıyan yorganlarda vardı ve eko- nomik güçlerine göre günlük kullanılan veya misafir ve çocuk yorganlarını özenle hazırlarlardı.

Bu tip yorganlarda baskı tekniği ile süslenmiş yeme- ni ve basma yorgan kumaşları da kullanılmıştır.

Günümüzde ise temizlenip, atılmış yün ve pamuk- lar, astar bez üzerine aynı kalınlıkta yayılır, bunun üze- rine de atlas saten düz kumaştan yorgan yüzü serile- rek, alttaki yorgan bezi ile yorgan yüzü silkme yöntemi ile kumaşa geçirilmiş desen takip edilerek dikilip birbi- rine tutturulur.

KAYNAKÇA

- ARSEVEN, C.E.; Türk Sanatı
- ERUZ, F.B., Türk İşlemleri
- ÖZBEL, K.; El Sanatları IV.
- ÖZ, T., Türk Kumaş ve Kadifeleri
- Meslek Mensucat Dergileri 1956

Sayın Aboneler !..

1990 Yılı bitiyor.

1991 Yılı için aboneliğinizi yenilediniz mi?

* Bu yazı M.S.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sa- natları Bölümü Halı Kilim Kumaş Desenleri Sanat Dalı'nda yapı- lan Yüksek Lisans çalışmasından kısaltılarak alınmıştır.